

Бухоро Хонлигининг Қозоқ, Усмонли Турк Ва Бошқа Хорижий Давлатлар Билан Олиб Борилган Ҳарбий Алоқалари

Холиков Нодирбек Тохирович¹

Аннотация: Ушбу мақолада XVI аср иккинчи ярмида Марказий Осиёда ўзига хос ўрин эгаллаган, иқтисодий, ҳарбий–сиёсий жиҳатдан юқори мавқега эга бўлган Бухоро хонлигининг ривожланишида ҳам бошқа давлатлар билан олиб борилган ўзаро савдо-дипломатик алоқалари алоҳида ўрин тутиши очиб берилган.

Калит сўзлар: Шайбон улуси, хонликлар, Гирайхон, Жонибекхон, Сейди Али Раис, амир Саъид Муҳаммад.

Бугунги кунда давлатлар ўртасидаги турли хил кўринишларга эга бўлган ўзаро дипломатик алоқаларнинг тарихи қадимга бориб тақалади. Илк даврларда мол айирбошлаш шаклида бошланган икки томон муносабатлари тарихий тараққиёт натижасида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва ҳарбий турларга бўлиниб, давлат ривожланишида доимо муҳим аҳамият касб этган. XVI аср иккинчи ярмида Марказий Осиёда ўзига хос ўрин эгаллаган, иқтисодий, ҳарбий–сиёсий жиҳатдан юқори мавқега эга бўлган Бухоро хонлигининг ривожланишида ҳам бошқа давлатлар билан олиб борилган ўзаро савдо-дипломатик алоқалари алоҳида ўрин тутди.

XV асрда Шайбон улуси майда-майда хонликларга (уделларга) бўлиниб кетиб, унинг ўрнида бир неча мустақил хонликлар пайдо бўлган эди. Улар орасида сиёсий ҳокимият учун шиддатли кураш боради. Шайбонийхон дастлаб Мовароуннаҳрга юриш қилганда, қўшинида 92 ўзбек уруғидан олинган аскарлар иштирок этади [Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б.503.].

Хонлик қўшинидаги дасталарда (бўлинмаларда) аскарлар сони бир хилда бўлмаган. Қўшинда сардорларнинг деярли барчаси чингизийлар сулоласи вакиллари бўлишган [Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод. – Б.312.]. Ҳар қайси уруғ ва худуддан мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб ёки давлатдаги нуфузига қараб қўшин сони белгиланган. Бундан ташқари, қўшин таркибида ҳарбий асирлар, қуллар ва бошқа тоифа вакиллари ҳам мавжуд бўлган.

Шайбон улусига кирган қабилалар шайбонийлардан, қозоқлар ва манғитлардан ташкил топган. Ҳокимият учун кураш дастлаб манғит улусида Урал ва Эмба дарёлари ўртасида юз бериб, манғитлар Жумодуқхон улусига қарши (Орол денгизининг шимоли, Сарисув ва Эмба дарёлари ўртасида) кураш олиб бориб, 17 минг кишилик армияни Жойтор Жолқин деган жойда тор-мор қиладилар [Аҳмедов Б.А. Ўзбекларнинг келиб чиқиш тарихидан. – Тошкент, 1962.]. Мазкур жангда армиянинг жавонғори (сўл қаноти) га қўмондонлик қилган Абулхайрхон асир олинади. Шайбонийлар наслдан бўлганлиги учун кейинчалик у қўйиб юборилади. Келгуси йили Абулхайрхон Дашти Қипчоқдаги турк-мўғул қабилаларининг 200 дан ортиқ саркардаларининг қўллаб-қувватлашлари билан хон деб эълон қилинади². 1428-1429 йилнинг ўзидаёқ Абулхайрхон бошчилигидаги дашт ўзбеклари Ғарбий Сибирдаги Тура шаҳрини босиб оладилар. Бу шаҳар 1446 йилга қадар дашт ўзбеклари давлатининг пойтахти бўлиб қолади.

¹ ЎР МВ Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти Илмий ишлар ва инновацион фаолиятни ташкил этиш бўлими катта илмий ходими, майор

² Шайбон (XIII аср) тарихий шахс сифатида Жўжининг (1184-1227) нинг бешинчи ўғли, Чингизхоннинг набираси бўлиб, Шайбонийлар сулоласи номи шундан олинган.

Жуда қисқа вақт ичида Абулхайрхон майда бўлақларга бўлиниб кетган Шайбон улусининг катта қисмини бирлаштириб, ўз давлатини Олтин Ўрдадан мустақил деб эълон қилади.

1431-1432 йилларда унинг қўшинлари Хоразмни ишғол қилади. Аммо кўп ўтмай вабо касали тарқалганлиги сабабли яна қайтиб кетишади.

1446 йилда у ўзининг кучли рақиби Мустафоҳон устидан ғалаба қозонади. Шу йили Сирдарёнинг ўрта оқимида жойлашган ва Темурийларга тегишли бўлган Сигноқ, Арқуқ, Ўзган ҳамда Сузоқ шаҳарларини босиб олгач, Абулхайрхон давлатининг пойтахти Турадан Сигноққа кўчирилади.

Бу давлатга географик жиҳатдан ҳозирги Қозоғистоннинг катта қисми, Ғарбий, Жанубий Сибирь ва Хоразмнинг ғарбий-жанубий томонлари кирар эди. Шундан кейин шайбонийлар Темурийлар давлатининг қўшнисига айланиб, уларнинг тахт учун бўлган можароларида гоҳ унисини, гоҳ бунисини қўллаш билан сиёсий ҳаётга фаол аралаша бошлаганлар.

Абулхайрхон ўз рақибларини турли йўллар билан таъқиб қилган. Улардан бир қисми, жумладан, Олтин Ўрда³ хони Бароқхоннинг ўғиллари Гирайхон ва Жонибекхонлар унинг қўвғинидан қочиб, Мўғулистон хони Исобуғахон (Эсонбуға) ҳузурига келишади. Хон уларга Ғарбий Мўғулистон деб ҳисобланган жойлардан Чу водийси ва Еттисув ўлкаларининг бир қисмини беради⁴. Шу ер кейинчалик Абулхайрхон таъқибидан қочган султонлар учун бошпанага айланиб, 1465-66 йилларда Гирайхон⁵ ва Жонибекхон⁶ Қозоқ хонлигига асос соладилар. Манбаларда қайд этилишича қайд этилишича улар XV асрнинг биринчи ярми ва XVI асрнинг биринчи чорагида ўзларини “ўзбек-қозоқлари” деб аталганлар [Фазлаллаҳ ибн Рузбихон Исфохани. Михманнамеи Бухара. – С. 63, 64, 103, 104].

Бухорода йирик марказлашган давлатга асос солган Абдуллахон II мамлакат хавфсизлигини таъминлаш, савдо-сотиқни ривожлантириш мақсадида бошқа хонлиқлар билан алоқаларни ривожлантиришга ҳаракат қилган.

Айниқса, ҳудудий жиҳатдан чегарадош бўлган, хусусан, Буюк Ипак йулида жойлашган Қозоқ хонлиги каби мамлакатлар билан бўладиган муносабатларга алоҳида эътибор берган. Ўз ўрнида Қозоқ хони Ҳақназархон ҳам XVI аср иккинчи ярмида Марказий Осиёда ўзига хос ҳарбий ва сиёсий кучга эга бўлган Абдуллахон II давлати билан дустона алоқаларни сақлашга ҳаракат қилган.

Айниқса Ҳақназархон ҳукмронлиги даврида Бухоро давлатига элчилар келганлиги ва бунга жавобан Абдуллахон II дан ҳам элчи юборилганлиги тўғрисидаги кўплаб маълумотлар буни тасдиқлайди. Жумладан, 1570 йилда икки хон ўртасида бир-бирини қўллаб-қувватлаш ва ўзаро дўстона алоқада бўлишни таъминловчи “қасамий иттифоқ” тузилган [Султонова Г.Н. XVI аср

³ Олтин Ўрда, Жўжи улуси – XIII асрнинг 40-йиллари бошида Жўжихоннинг ўғли Ботухон (1238–1255) томонидан асос солинган давлат. 1224 йил Жўжи улуси Хоразм, Шимолий Кавказдан иборат эди. 1236–1240 йилларда Ботухоннинг юришлари натижасида Волга булғорлари юрти, Дашти Қипчоқ, Қрим, Ғарбий Сибирь, Олтин ўрдага қўшиб олинади. Рус князлари Олтин Ўрдага қарам бўлиб, хирож тўлаб турганлар. Рус манбаларида бу давлат Олтин Ўрда, Шарқ манбаларида Жўжи улуси деб аталган. Қаранг: Сафарғалиев М.Г. Распад Золотой Орды. – Саранск, 1960; Ризаэтдин Фахрет-дин. Ханы Золотой Орды. – Казань, 1995.

⁴ Матералы по истории казахский ханства XV-XVIII веков. – Алма-ата, 1969. – С.214.

⁵ Гирайхон (Кирайхон) Бароқхоннинг ўғли. Абулфайзхон Бароқхоннинг ўғиллари Гирайхон ва Жонибекларни қувватлаган қабила зодагонлари билан душманлик муносабатида бўлган. Улар XV асрнинг 50- йилларида Абулхайрхондан узоқда бўлиш учун бир гуруҳ кишилари билан Мўғулистонга кетади. У ернинг хони Эсан Буғахон (1447-1462) Гирай билан Жонибекка Чу дарёси водийсидан яйлов ажратиб беради. Янги жойга кўчиб келган уруғлар Гирай бошчилигида бирлашма тузади. Уларга Абулхайр ерларидан кўчиб келган уруғлар Гирай бошчилигида ҳокимият тузишади. Унинг аҳолиси ўзларини ўзбек – қозоқлар, кейинчалик қозоқлар деб атайдилар. Улар Орол бўйларига кўчиб келиб, 1465 йиллар қозоқ давлатини барпо этишди. Қаранг: Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аёзий. Тарихи Рашидий. – Тошкент: 2011. – Б.568.

⁶ Жонибек султон Жўжихон авлодларидан еттинчи хон. Қозоқ хонлигининг асосчиларидан бири. Оқ Ўрда хони Бараканинг (1423-1427) ўғли. У акаси Гирайхон билан XV аср ўрталарида Абулхайрхондан норози бўлиб, Мўғулистонга бориб, Чу водийсида хонлик ташкил этган. Қаранг: Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аёзий. Тарихи Рашидий. – Тошкент: 2011. – Б.569.

иккинчи ярида Бухоро хонлигининг Қозоқ ва Ёркент хонликлари билан алоқалари: Тарих фан. номзоди. дисс. – Тошкент, 2005. – Б.93.].

Ҳофиз Таниш Бухорий ўзининг “Абдуллонома” асарида 1579 йил 25 май куни яна Бухоро давлатига Қозоқ хонлигидан элчи келиб, дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашга муваффақ бўлганлигини қайд этади [Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдуллонома. 1-китоб. – Б. 346.]. Ҳақназархон то умрининг охиригача Абдуллохон II билан тузган иттифоққа содиқ қолган.

Абдуллохон II бу йул билан иттифоқчиларига нафақат ўз ишончини кўрсатмоқчи бўлган балки, қозоқ султонларини ўзига нисбатан ишончи ва садоқатини ошириш, шу билан бирга ташқи хавфсизлигини таъминлашга ҳаракат қилган. Шайбонийлар сулоласи айрим давлатлар билан ҳам ҳарбий иттифоқда бўлишган. Турк султонларидан ташқари, Ёркент хонлиги, Кашмир хонлиги ва айниқса, Қозоқ хонлиги билан маълум муддат ҳарбий иттифоқлар юзага келиб турганлиги тадқиқотларда қайд этилган⁷. Бу иттифоқда қозоқ хонлиги етакчи ўринни эгаллаган [Фазлаллах ибн Рузбихан Исфохани. Михманнамеи Бухара. – С.23-24].

Бухоро хонлиги ва Усмонли турклар ўртасидаги алоқалар бўйича манбалар мавжуд бўлсада улар ҳарбий–сиёсий жиҳатдан ҳали тўлиқ тадқиқ этилмаган. Кўпроқ ҳарбий соҳа тарихи сиёсий тарих билан умумлаштирилган ҳолда ёритиб келинган.

Биз тўхтамоқчи бўлган муҳим масалалардан бири ўша йиллари Бухоро хонлигининг Усмонли турклар давлати билан ташқи ҳарбий муносабатидир. Тарихий манбаларга эътибор берадиган бўлсак Шайбонийлар давлати хонлари Усманий султонлари билан ўзаро муносабатлар ўрнатиб, душманларига қарши биргаликда курашишга ҳаракат қилган. Бунга бир қатор сабаблар бор эди: 1. Диний-мафкуравий сабаб. Яъни, ислом динининг шиа мазҳабидаги Эрон давлати ва сунний мазҳабдаги Усмонли турклар ва Бухоро хонлигининг дин пешволарининг азалдан келиши олмаганлиги⁸;

2. Машҳад⁹ ва Марв¹⁰ йўлидаги хавфни, шиа ва сунний мазҳаблари ўртасидаги зиддиятлар янада кучайтирганлиги. Ўрта Осиё хонликлари билан Эрон ўртасида содир бўлиб турадиган тўхтовсиз урушлар ҳамда хонликлар ўртасидаги ўзаро низолар натижасида Машҳад – Марв йўлининг аҳамияти пасайиб борди. А.Вамбери маълумотида кўра, Машҳаддан Бухорога борадиган қарвонлар ўн кунлик йўл бўлишига қарамай, бошқа узоқроқ (Хирот – Маймана – Андхой орқали) уч баробар узоқ бўлган йўлдан боришга мажбур бўлардилар. Шунингдек, бу йўлда тез-тез қароқчиларга ҳам дуч келиш мумкин эди.

Машҳад – Марв йўлидаги хавфни шиа ва сунний мазҳаблари ўртасидаги зиддиятлар янада кучайтирганлиги боис, Ўрта Осиёлик ҳожилар ҳам Маккага боришда, кўпинча Оренбург-Астрахан-Усманийлар ҳудудлари орқали узоқ, бироқ хавфсиз йўлни афзал кўрардилар [Раҳмонқулова З. Турк тилидаги манбаларда Ўрта Осиё хонликлари ва усмонийлар давлати ўртасидаги алоқалар ҳақидаги маълумотлар // Академик А.Р. Муҳаммаджоновнинг фан тарихи ривожига қўшган ҳиссаси номли конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б.513]. Бу йўл Ўрта Осиё ва Усманийларнинг муносабатларида муҳим роль ўйнади.

Усманийлар султони Салим I (1512-1520) нинг Бухоро хонлиги билан иттифоқ тузиш ҳаракатлари элчилик алоқалари ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади. Бухоро хонлиги ва Усманийлар султонлари ўртасидаги сиёсий алоқалар тарихига оид бир қатор манбалар

⁷ 1718/1729 йилда қозоқ хонлиги учта жуз (катта жуз, ўрта жуз, кичик жуз) га бўлиниб кетган. Пойтахти: Сузоқ (1466-1469; 1511-1521), Сигноқ (1469-1511; 1521-1599), Туркистон (1599-1729). Тили – туркий, ўзбек (адабий тил), қозоқ. Аҳолиси - қозоқлар, ўзбеклар, қорақалпоқлар, Мўғулистоннинг муғуллари кирган.

⁸ Тарихий жараёнларга эътибор берадиган бўлсак 1510, 1512, 1514 йилларда урушлар бунга мисол бўлади.

⁹ Эроннинг шимолий-шарқий қисмидаги шаҳар. Хуросон остонининг маъмурий маркази. Хуросоннинг энг йирик шаҳарларидан бири. Темурийлар ва Сафавийлар ҳукмронлиги даврида Машҳад равнақ топган. 1736–1747 йилларда Нодиршоҳ давлатининг пойтахти. Темурийлар ва Сафавийлар ҳукмронлиги даврида Машҳад равнақ топган. 1736–1747 йилларда Нодиршоҳ давлатининг пойтахти.

¹⁰ Ўрта Осиёнинг энг қадимий шаҳарларидан бири. Байрамали шаҳри (Туркменистон) яқинида жойлашган. 1510 – 24 ва 1601 – 1747 йилларда Марв форслар кўлида бўлган. Марв урушлари туфайли инкирозга юз тутган (1790) ва марказ Марвдан 30 км ғарбга Мари шаҳрига кўчирилган

бизгача етиб келган. Шулардан бири Сейди Али Раиснинг “Миръотул мамолик” (Мамлакатлар кўзгуси) асари. Сейди Али Раис XVI асрда яшаб ижод этган турк муаллифидир. У Ўрта Осиёда “Котиби Румий” номи билан танилган.

Сейди Али Раис Усманийлар давлати ҳарбий денгиз флотининг асосчиси, назариячиси ва машҳур турк адмиралидир. У 1548 йилда Усманийлар султони султон Сулаймон Қонуний (1520-1566) нинг Эронга қилган ҳарбий юришларида ва 1552 йилда Кипр жангларида ҳам қатнашган. Сейди Али Раис шу жанглarda кўрсатган катта ҳарбий маҳорати туфайли Султон Сулаймон Қонунийнинг чексиз ҳурматиға сазовар бўлиб, кейинчалик Ҳалаб султони қилиб ҳам тайинланган [Азимжонова С. Сейди Али Раис ва унинг “Миръот ул мамолик” асари ҳақида. – Тошкент: Фан, 1963. – Б.8.]

Кейинчалик Мисрга кўшин командири қилиб тайинланиб, Португалиянинг Сувайш каналидаги флотига қарши курашиш учун юборилади. Аммо жангда турк флоти мағлуб бўлиб, қолган кемалари билан Шимолий Ҳиндистонга боради. Сейди Али Раис Ҳиндистонда бўлиб, Захриддин Муҳаммад Бобурнинг ўғли Ҳумоюн Мирзо билан учрашади [Абдуллаев Ф. Маърифат фидойиси // Шарқшунослик журнали. 1999. №9. – Б.185].

Унинг асарида мамлакатдаги сиёсий вазият, Бухоро ҳукмдори Абдуллатифхоннинг вафоти, тахтини эгаллаш учун олиб борилган курашлар акс этирилган. Наврўз Аҳмадхон Самарқанд, Шахрисабз, Бухорони эгаллагани ва Шахрисабзда бўлиб ўтган жангда турк аскарларининг бир-неча бошлиқлари ҳалок бўлганлиги ҳақида ҳам тўхталиб ўтади. Наврўз Аҳмадхон Самарқандга қайтиб келгач турк аскарларининг бир қисми Аҳмад Човуш билан Румга қайтиб кетади. Қолган бир қанча яничар (турк аскарлари)лар Бухорода, Наврўз Аҳмадхон ёнида эса юз элликка яқини қолади. Дастлаб Наврўз Аҳмадхон ҳузурида уч юзта турк аскари бўлган [Азимжонова С. Сейди Али Раис ва унинг “Миръот ул мамолик” асари ҳақида. – Тошкент: Фан, 1963. – Б.34.] .

Турк аскарларидан мамлакат ичидаги сиёсий вазиятларни изга солишда фойдаланилганидан Усманийлар султони мамнун бўлмаган.

1551 йилларда Султон Сулаймон Қонуний Абдуллатифхонга Аҳмад Човуш орқали маълум бир миқдордаги ўқчи ва отлик аскарлар юборади [Сейди Али Раис. Миръотул мамолик. – Тошкент: Фан, 1963. – Б.97-106.] .

Америкалик олим Картер Ван Финдлий ўзининг “Турклар–жаҳон тарихида” номли монографиясида шайбонийлар даври, уларнинг давлат бошқаруви ва кўшин тузилиши, ҳарбий либослари ҳамда истилочиликдаги муваффақиятлари ҳақида баъзи фикрларни келтиради.

Туркиялик тарихчилар ичида ҳам Бухоро хонлиги ҳарбий санъати тарихи бўйича тадқиқот олиб бораётган олимлар бор. Улар ичида Мустафо Будақ ва Ремзи Қиличларнинг мавзу тарихшунослигини бойитишга хизмат қилувчи ишларини айтиб ўтиш мумкин. Улар томонидан Ўрта Осиё хонликлари ва Турк султонлиги ўртасидаги муносабатлар масаласи таҳлилига бағишлаб ёзилган мақолаларда Бухоро хонлигининг ҳарбий тизими ҳақида баъзи маълумотлар мавжуд. Хусусан, тадқиқотчи М.Будақ ўзининг турк-ўзбек муносабатларининг бошланишига бағишланган тадқиқотида турк султонларининг Эронга қарши Бухоро шайбонийлари билан ҳарбий-сиёсий иттифоққа интилганлиги, бу борада Бухорога ёрдам тариқасида ҳарбий кучлар юборилганлиги масалаларини ёритган.

Усмонли Турк султонлиги ўртасидаги муносабатлар масаласи таҳлилига бағишлаб ёзилган мақолаларда Бухоро хонлигининг ҳарбий тизими ҳақида баъзи маълумотлар мавжуд. Хусусан, тадқиқотчи М.Будақ ўзининг турк-ўзбек муносабатларининг бошланишига бағишланган тадқиқотида турк султонларининг Эронга қарши Бухоро шайбонийлари билан ҳарбий-сиёсий иттифоққа интилганлиги, бу борада Бухорога ёрдам тариқасида ҳарбий кучлар юборилганлиги масалаларига тўхталади.

Тадқиқ этиш йўлида шайбонийлар ва аштархонийлар даврида Усмонли турк кўшинидан фойдаланиш шартномавий-иттифоқчилик турида шакллантирилганлигини билишимиз мумкин. “Шарафномаи шоҳий”да бу муносабатларга оид айрим қимматли маълумотларни учратамиз.

Бунда турк султони Сулаймон I (1520–1566) билан Наврӯз Аҳмадхон (Бароқхон) ўртасида Исмоил Сафавийнинг ўғли шоҳ Таҳмосп I (1524–1576) га қарши ҳарбий иттифоқ тузилганлиги ва улар Сафавийлар Эронига қарши биргаликда кураш олиб боришга аҳд қилганликлари айtilган. Шунингдек, бундай иттифоқ Шайбонийхон билан турк султони Боязид II (1481-1512) ўртасида ҳам бўлган. Лекин, Боязид II билан Шайбонийхон, Сулаймон I билан Бароқхон ўртасида бу ҳақида расмий шартнома имзоланганлиги маълум эмас. Манбаларга эътибор берадиган бўлсак Тошкентда ва Мовароуннаҳрнинг баъзи вилоятларида айрим турк ҳарбий қисмларининг жойлаштирилганлиги маълум шартномасиз бўлмаган, албатта.

Турк султонларининг бошқа ҳукуматлар билан олиб борган ёзишмалари тўпламида юқоридаги фикримизни тасдиқловчи қимматли маълумотлар бор.

1514–1515 йили Убайдуллахоннинг элчиси амир Саъид Муҳаммад Усманийлар давлатида бўлган ва Султон Салим (1512—1520) билан музокаралар олиб борган. Султон Салимнинг элчиси Муҳаммадбек эса ўша йили Мовароуннаҳрга келган. Султон Салим ўз мактубида Убайдуллахонни “қизилбошларга” қарши курашишга чақиради. Ўрта Осиёдаги можаролар диний ниқобга ўралган бўлиб, аслида эса Ғарбий Эрон, Кавказ ва Хуросон учун олиб борилган сиёсий кураш натижаси эди. Лекин бу муносабатлар Эрон, Кавказ масаласи билангина чекланиб қолмаган. Усманийлар 1551–1557 йилларда Шайбонийларнинг ички курашларига ҳам фаол аралашганлигини кўришимиз мумкин бўлади.

XVI асрнинг биринчи чорагида Тошкентда Наврӯз Аҳмадхон (Бароқхон) ҳузурида 300 турк аскарлари хизмат қилган. Усманий турклар ўзбек султонларини милтиқ ва ўқ-дори билан ҳам таъминлаб турганлиги айtilган. Ана шу турк аскарлари Бароқхон ва унинг ўғиллари, хусусан, Бобо султон тарафида туриб Насаф ёнида Абдуллахонга қарши жангларда қатнашганлар. Бу ҳақида “Шарафномаи шоҳий” асарида қуйидагиларни ўқиймиз: “... Бобо султон жанг ноғорасини уриб, фитна ва низо учун кўтарилди, адоват отини жойидан силжитиб, уруш сафини беъзади. Румий, найзабоз, милтиқ отувчилардан бир қанча гуруҳга(лашкарнинг) ўнг қанотидан жой берди”.

Бундан ташқари, турк аскарларининг кўп сонли эканлиги, ҳатто, баъзи бир ўринда уларнинг аниқ сони кўрсатилади. Усмонли турклар шартнома асосида кўшинга ўточар қуроллардан фойдаланишни ўргатиш, замонавий усулда сарбозларни жангга тайёрлаш машқларини ўтказиш билан шуғулланишган [Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод / Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари И.Бекжонов, Д.Сангирова. – Т.: Шарқ, 2009. – Б.394.]. Масалан, Ҳофиз Таниш Бухорий қуйидагича ҳикоя қилади: “(Бурхон султон) кўп халқ, сон-саноксиз гуруҳ (ва) икки мингга яқин румлик турк аскарлари билан қалъа томонидан Хожа Нақшбандий номи билан машҳур бўлган Муҳаммад ибн Муҳаммад Бухорийнинг файза сармозори дарвозасидан (ташқарига) чиқди. Уларнинг (турк аскарларининг) хунари милтиқ отувчилик бўлиб, ҳар бири бу ишда шу қадар моҳир эдики, (ҳатто) қоронғу кечада (ҳам) ҳабашнинг юзидаги (қора) холни мил-тиқ ўқи билан (бемалол) ура олар эди”.

Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, Усманийлар ҳукумати Сафавийлар билан бўлган урушларда шайбонийхонларининг кучидан фойдаланиш учунгина эмас, балки Мовароуннаҳрда Усманийлар сиёсий таъсирини кучайтириш мақсадида ҳам бу ички курашларда фаол қатнашдилар. Масалан, Наврӯз Аҳмадхон 1553–1556 йилларда Абдуллахонга қарши урушларда, Кўчкунчихоннинг набираси Жавонмардалихон Самарқанд учун Бухоро султонларига қарши курашда турк яничарларига ва машшоқ (муҳандис)ларига таянган.

Улар баъзида шахзодаларнинг тахт талашиб курашларида гоҳ у, гоҳ бу султон тарафида туриб жангда қатнашганлар ва шу тариқа давлатнинг ички ишларига ҳам аралашганлар.

Мовароуннаҳрда бўлган турк адмираллари ва сайёҳи Сейди Али Раис шайбонийларга хизмат қилаётган усмонлиларнинг кўшинлари ҳақида қуйидаги маълумотларни келтиради: “... саодатли подшоҳ (Турк султони) шайх Абдуллатиф ва Додош элчи орқали Наврӯз Аҳмадхонга бир қанча милтиқ отувчилар ва бир қанча қалъа тўплари юборган. Бухоро ҳокими Бурхон

Султон (Убайдуллахоннинг набираси, Муҳаммад Раҳим Султоннинг ўғли) ва Наврўз Аҳмадхонларнинг Шаҳрисабзда бўлган тўқнашувларида румликларнинг бир қанча бошлиқлари ҳалок бўлган. Шундан кейин румликларнинг бошлиқларидан бири ўз ёнига бир қанча кишиларни олиб, Тошкент ва Туркистон йўли билан Румга жўнаган бўлса, яна бир Аҳмад човуш¹¹ исмли румлик Бухоро ва Хоразм йўли билан Румга қайтган.

Хабарда Эрон шоҳининг Сейди Али Раисдан “Сизлар бизга қарши Бухорога 300 ҳарбий яничар юборгансизларми” дея сўраганлиги ҳамда усмонли турклар султони Сулаймон томонидан Наврўз Аҳмадхонга Эрон билан курашда кўмаклашиш мақсадида 300 кишилик яничар ва бир тўпчи бўлинма юборилганлиги таъкидланади [Remzi Kılıç. Osmanlı sıyası ilişkileri (1530-1555) // Tarih konuları. – №2. – Ankara, 2001. – B. 46; Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve İdil Boyu. – Ankara, 1966. – B. 65.]. Аммо бу суҳбат 1555 йилда бўлганлигини эътиборга олсак, кейинги йилларда турклар сони кўшинда кўпчиликни ташкил қилган. Масалан, Бобо султон (Наврўз Аҳмаднинг ўғли) Абдуллахон ҳимоя қилган Насаф қалъасини қамал қилганида (1554) қўшиннинг ўнг қўлига румликлар жойлаштирилган Бухоро хони Абдуллахон Бухорони қамал қилганида, шаҳар ҳокими Бурхон султон жангчиларининг аксарияти румлик тўфангдозлардан иборат бўлган. Кейинчалик, Абдуллахон барча шайбоний султонларни енгиб, Мовароуннаҳрни бирлаштирганидан кейин, румлик тўфангчилар унинг қўшини сафида хизмат қилганлиги ва уларнинг сони 2000 дан ошганлиги ҳақида манбалар хабар беради.

XVIII асрнинг сўнги чорагида Бухоро амирлиги Россия билан иқтисодий алоқаларни яхши йўлга қўйган эди. 1787-1791 Россия – Усмонийлар уруши Россиянинг Бухородаги мавқеига салбий таъсир кўрсатган. Бу ҳолатни ўша пайтдаги Бухорода бўлган Усмонийлар элчилари ўрганиб чиқади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Шайбонийхонлар давлати армиясида унга ҳали тобе бўлмаган давлатлардан ҳам турли тоифадаги шартнома асосидаги қуролланган жангчилар бўлган. Тарихчи Муҳаммад Ҳайдар мирзонинг маълумотига кўра, қўшинда Мовароуннаҳр ва Хуросондан ташқари, Туркистон, Кирмон, Ироқ ва бошқа ҳудудлардан келганлар кўпчиликни ташкил қилганлигини кўришимиз мумкин бўлади. Ҳудудий жиҳатдан чегарадош ерларда қирғиз ва қозоқларнинг ҳам Мовароуннаҳрга кириб келиши, асрлар давомида кузатилган.

Айнан XVI асрнинг биринчи ярмидан XIX асргача ҳам турли сабабларга кўра уларнинг Бухоро хонлиги аҳолиси таркибига қўшилиши давом этган. Қозоқ ва қирғизларнинг XVI аср иккинчи ярмида Хўжанд ҳамда Зарафшон водийсига жойлашуви юз берганлиги кўрсатади. “Убайдуллонома” асарида Андижон, Оққутол ва Тошкент ҳудудларида жойлашган қозоқлар ёки Субҳонқулихон қўшинида ҳаракат қилган қозоқ ҳарбий гуруҳлари тўғрисида маълумотлар бор.

Фойдалиниланган адабиётлар

1. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.
2. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод. – Б.312.
3. Аҳмедов Б.А. Ўзбекларнинг келиб чиқиш тарихидан. – Тошкент, 1962.
4. Султонова Г.Н. XVI аср иккинчи ярмида Бухоро хонлигининг Қозоқ ва Ёркент хонликлари билан алоқалари: Тарих фан. номзоди. дисс. – Тошкент, 2005.
5. Раҳмонқулова З. Турк тилидаги манбаларда Ўрта Осиё хонликлари ва усмонийлар давлати ўртасидаги алоқалар ҳақидаги маълумотлар // Академик А.Р. Муҳаммаджоновнинг фан тарихи ривожига қўшган ҳиссаси номли конференция материаллари. – Тошкент, 2020.

¹¹ Човуш – сержант, унтер-офицер. Барча туркий давлатларда, Салжукли ва Усмонли турклар давлатида уч йил ва ундан ортиқроқ вақт мобайнида ҳарбий хизматни ўтаган оддий аскарларга човуш унвони берилган. Хоразмшоҳлар давридан бошлаб бу лавозимнинг асосий вазифалари ҳарбий бўлинмалар орасида, саркардалар ва бош кўмондон орасида чопарлик вазифасидан иборат бўлган бўлса, XVI асрдан бошлаб Бухоро хонлигида бу атама ҳарбий лавозим сифатида кенг тарқалган ва шахс номларидан кейин қўлланилган.

6. Азимжоновна С. Сейди Али Раис ва унинг “Миръот ул мамолик” асари ҳақида. – Тошкент: Фан, 1963.
7. Абдуллаев Ф. Маърифат фидойиси // Шарқшунослик журнали. 1999.
8. Сейди Али Раис. Миръотул мамолик. – Тошкент: Фан, 1963.
9. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод / Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари И.Бекжонов, Д.Сангирова. – Т.: Шарқ, 2009.
10. Remzi Kılıç. Osmanlı sıyası ılışkıları (1530-1555) // Tarih konunları. – №2. – Ankara, 2001. – В. 46; Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Idil Boyu. – Ankara, 1966.

